

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ТА СІМЕЙНИХ ПРАВ

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF IMPLEMENTATION OF DISSERTATION RESEARCH OF WAYS OF PROTECTION OF CIVIL AND FAMILY RIGHTS

Гаврік Р.О., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

У науковій статті автором проведено наукове дослідження методологічних підходів наукового дослідження інституту способів захисту цивільних та сімейних прав; охарактеризовані особливості здійснення дисертаційних досліджень у цій сфері, в тому числі в частині визначення способів захисту прав та інтересів подружжя, батьків та дітей, родичів, інших членів сім'ї, цивільних прав та інтересів. Автором проведено огляд дисертаційних досліджень способів захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства, способів захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин нотаріусом, способів захисту інтересів у сімейному праві, способів захисту особистих та майнових прав батьків і дітей, способів захисту абсолютних цивільних прав та способів захисту прав учасників цивільних правовідносин у третейському суді. На підставі проведеного дослідження в науковій статті встановлено, що методологія наукового дослідження інституту способів захисту цивільних та сімейних прав – це сукупність способів, прийомів, засобів, правил та підходів, за допомогою яких здійснюється формування наукової концепції способів захисту цивільних та сімейних прав, в тому числі визначення поняття способу захисту цивільного та сімейного права та інтересу, визначення їх спільних рис, а також ознак, які дозволяють відокремити способи захисту цивільних прав від способів захисту сімейних прав, розкрити особливості окремих видів способів захисту цивільних та сімейних прав. Можна простежити широке використання у правовій доктрині історичного, логічного, порівняльного та системно-функціонального підходу при здійсненні наукових досліджень теоретико-правових та прикладних засад визначення способів захисту цивільних та сімейних прав та інтересів учасників цивільних та сімейних відносин. Основними в даному аспекті будуть логічний метод – для здійснення визначення поняття способу захисту, а також системно-функціональний метод – для здійснення класифікації способів захисту та розкриття їх правової природи; історичний та порівняльні методи завжди залишаються допоміжними і такими, які спрямовуються на можливість запозичення правової моделі, яка існує в певній державі, правовій системі сьогодні або в певний історичний період. При цьому, слід зазначити на тому, що у разі здійснення відповідного правового запозичення, імплементації відповідної правової моделі, слід дотримуватися принципів академічної доброчесності; немає бути механічного запозичення, воно має здійснюватися через здійснення наукового обґрунтування можливості та доцільності застосування відповідної правової моделі.

Ключові слова: методологія наукового дослідження, способи захисту сімейних прав та інтересів, сімейне право, інтерес, непозовне цивільне судочинство, нотаріус.

In the scientific article, the author carried out a scientific study of the methodological approaches of the scientific research institute of methods of protection of civil and family rights; the features of conducting dissertation research in this area are characterized, including in the part of determining ways to protect the rights and interests of spouses, parents and children, relatives, other family members, civil rights and interests. The author conducted a review of dissertation studies on methods of protecting family rights and interests in non-suitable civil proceedings, methods of protecting family rights and interests of participants in family relations by a notary, methods of protecting interests in family law, methods of protecting personal and property rights of parents and children, methods of protection of absolute civil rights and methods of protection of the rights of participants in civil legal relations in an arbitration court. On the basis of the research carried out in the scientific article, it was established that the methodology of scientific research of the institute of methods of protection of civil and family rights is a set of methods, techniques, means, rules and approaches, with the help of which the formation of a scientific concept of methods of protection of civil and family rights is carried out, including the definition of the concept of the method of protection of civil and family rights and interest, determination of their common features, as well as signs that allow to separate the methods of protection of civil rights from the methods of protection of family rights, to reveal the peculiarities of certain types of methods of protection of civil and family rights. It is possible to trace the wide use of the historical, logical, comparative and system-functional approach in the legal doctrine in the implementation of scientific studies of theoretical legal and applied principles of determining ways to protect civil and family rights and interests of participants in civil and family relations. The main ones in this aspect will be the logical method – for defining the concept of the method of protection, as well as system-functional method – for classification of protection methods and disclosure of their legal nature; historical and comparative methods always remain auxiliary and aimed at the possibility of borrowing a legal model that exists in a certain state, legal system today or in a certain historical period. With it should be noted that in case of carrying out the appropriate legal borrowing, implementation of the appropriate legal model, the principles of academic integrity should be observed; there should be no mechanical borrowing, it should be carried out through the implementation of scientific substantiation of the possibility and expediency of applying the appropriate legal model.

Key words: methodology of scientific research, methods of protecting family rights and interests, family law, interest, non-suitable civil proceedings, notary.

Постановка проблеми. Стаття 55 Конституції України визначає, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Питанню теоретико-правових та прикладних засад захисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб як учасників цивільних відносин, а також сімейних прав та інтересів подружжя, батьків та дітей, інших учасників сімейних відносин традиційно відводиться надзвичайно важливе

місце в юридичній науці. Як вірно зазначається у правовій доктрині, на сучасному етапі розвитку суспільства одним із пріоритетних напрямів державної політики в Україні є захист цивільних та сімейних прав та інтересів, який може провадитися як судом, так й іншими суб'єктами – органами опіки та піклування, іншими державними органами, нотаріусом, а також самими учасниками сімейних відносин різними способами та засобами. На вирішення основних теоретико-правових та прикладних проблем у сфері застосування способів захисту цивільних та сімейних прав та інтересів спрямовувався широкий перелік наукових досліджень, в тому числі на рівні дисертацій, монографій та наукових статей. В цьому аспекті важливе значення має

обрання вірної методології та дотримання принципів академічної доброчесності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика методологічних засад здійснення дисертаційних та інших наукових досліджень у сфері права стала предметом наукових досліджень таких учених, як: В. М. Вовк, М. М. Кельман, В. В. Копча, М. В. Костицький, М. В. Савчин, О. В. Сердюк, К. Є. Трошкіна, А. О. Фальковський, А. Є. Шевченко, Х. М. Юркевич та інших. Попри те, що цими науковцями не досліджувалися методологічні засади саме наукового дослідження способів захисту цивільних та сімейних прав та інтересів.

Мета наукової статті – провести наукове дослідження методологічних підходів наукового дослідження інституту способів захисту цивільних та сімейних прав; охарактеризувати особливості здійснення дисертаційних досліджень у цій сфері, в тому числі в частині визначення способів захисту прав та інтересів подружжя, батьків та дітей, родичів, інших членів сім'ї, прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин.

Вклад основного матеріалу. Наукове дослідження методологічних підходів наукового дослідження інституту способів захисту цивільних та сімейних прав слід розпочати із визначення понять «методологія» та «методологічний підхід».

Перше поняття у науковій літературі визначається: як вчення про принципи, форми й способи наукового пізнання [1, с. 21], як система методів (принципів, правил, прийомів, способів і засобів) пізнання об'єктів зовнішнього світу та організації (формування) систем наукових знань; як система методів (принципів, правил, прийомів, способів і засобів) впливу на об'єкти, організації практичної діяльності; як вчення про систему методів наукової і практичної діяльності, це сукупність наукових знань щодо змісту, структури наукових і практичних методів, умов та правил їх застосування [2, с. 32], як сукупність теоретичних положень про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності [3, с. 64], як вчення про науковий метод пізнання або система наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання [4, с. 38; 5, с. 68–69].

Методологію юридичних наукових досліджень можна визначити як систему принципів і способів організації та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності в царині досліджень державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему [2, с. 34], в тому числі в частині дослідження: проблем структури наукового знання взагалі і наукових правових теорій особливо; законів виникнення, функціонування і зміни наукових правових теорій; понятійного каркасу юридичної науки та її окремих дисциплін; структури й операційного складу методів юридичної науки; аналізу її мови, формальних і формалізованих методів дослідження (методики і процедури дослідницької діяльності), типології систем наукового правового знання [6, с. 66–67].

Специфіка наукової діяльності під час дослідження будь-якого явища, процесу правової дійсності визначається певними методами. Так, науковий метод – це система регулятивних принципів і прийомів, за допомогою яких досягається об'єктивне пізнання дійсності, генерується нове знання. Методи в науці утворено завдяки рефлексії над уже отриманими теоретичними результатами в освоєнні певної предметної області дослідження [7, с. 28]. Сукупність таких методів, взаємозалежних наукових методів, певним чином пов'язаних між собою, серед яких один або декілька є головними, а всі інші підпорядковані їм, залежні від них, мають допоміжний характер, складають окремі науково-методологічні підходи. В системі методології наукових юридичних досліджень виділяють такі методологічні підходи: історичний, логічний,

герменевтичний, порівняльний, ціннісний, системний, синергетичний, поведінковий, гуманістичний, інституціональний, структурний, функціональний, формально-юридичний, системно-функціональний та комплексний підходи [2, с. 72–75].

Говорячи про конкретні методологічні підходи, використані в наукових дослідженнях способів захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин, слід зазначити наступне.

Так, Г. В. Чурпіта у дисертаційному дослідженні «Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства» використувала наступні методологічні підходи: історичний (в частині дослідження еволюції правового регулювання, генези наукових поглядів щодо захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства); порівняльний (в частині виявлення загального та особливого в правовому регулюванні судового захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства у вітчизняному та зарубіжному цивільному процесуальному законодавстві, а також при порівнянні наукових поглядів з окресленої проблематики); логічний (в частині здійснення класифікації способів захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства); формально-юридичний (в частині аргументації наукових висновків і розроблення науково-обґрунтованих пропозицій щодо уточнення понятійно-категоріального апарату захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства та вдосконалення сімейного та цивільного процесуального законодавства України в контексті окресленої проблематики) [8, с. 10]. В той же час, аналіз даної дисертації дозволяє вяснити, що основними в ньому були саме порівняльний, формально-юридичний та логічний підходи, причому останній має визначальне значення, оскільки відповідно до проведеної на основі його використання класифікації в подальшому й побудована структура дисертації.

У дисертації М. М. Дякович на тему «Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: цивільно-правовий аспект», присвяченому в тому числі й науковому дослідженню способів захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин нотаріусом, результати дисертаційного дослідження отримані через використання діалектичного, формально-логічного, системного, історичного, порівняльного методу, а також ряду логічних прийомів. В той же час, основним в даному випадку став системний підхід, який дозволив розкрити поняття способів охорони і захисту сімейних прав та інтересів у процесі вчинення нотаріусом нотаріальних дій, до яких дисертанткою було віднесено: визнання права за погодженням сторін у формі нотаріального акта; відновлення за згодою сторін становища у формі нотаріального акта, яке існувало до порушення; підтвердження боржником у нотаріально посвідченому документі обов'язку виконати зобов'язання в натурі; зміна правовідношення шляхом внесення змін до нотаріально посвідченого договору (правочину) на підставі волевиявлення сторін; припинення правовідношення шляхом розірвання договору або відмови сторін від договору (правочину) посвідченого нотаріально відповідно до волевиявлення сторін; вчинення нотаріального акта в результаті процедури медіації відповідно до погодженого волевиявлення сторін; вчинення нотаріального акта у формі одностороннього правочину, який підтверджує обов'язок особи добровільно відшкодувати завдані збитки (шкоду); вчинення нотаріального акта у формі правочину, який підтверджує обов'язок особи добровільно відшкодувати моральну (немайнову) шкоду [9].

Близько до предмету наукового дослідження є дисертація А. Г. Серветник «Виконавчий напис нотаріуса як спосіб реалізації нотаріальної форми захисту цивільних

прав», в межах якого використано логічний, історичний, системно-структурний, герменевтичний та формально-логічний методи. Використання логічного методу дозволило дисертантці прийти до висновку, що виконавчий напис можна розглядати як спосіб захисту порушеного цивільного права, а також як розпорядження нотаріуса про стягнення заборгованості чи витребування майна; як нотаріальний акт-документ, що має виконавчу силу, і як окрему нотаріальну дію [10, с. 6–7, 192].

Дисертаційне дослідження С. М. Ходак, присвячене категорії інтересу в сімейному праві, стало результатом використання історичного, діалектичного, логіко-семантичного, формально-логічного, системно-структурного та техніко-юридичного методів. Останній було використано для дослідження способів та форм захисту інтересів в сімейному праві, в тому числі для визначення поняття способу захисту сімейного інтересу, а також для аналізу таких видів способів захисту сімейних інтересів, як встановлення правовідношення, анулювання правовідношення, припинення дій, які порушують право, припинення та зміна правовідношення, відшкодування матеріальної та моральної шкоди [11, с. 19–20, 120–138].

Окремо слід відзначити дисертаційне дослідження Л. В. Красицької, що присвячене проблематиці здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Автор зазначає, що за допомогою логікосемантичного методу дослідження були визначені основні правові категорії та поняття у сфері здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей, зокрема автор визначила поняття «способи захисту особистих та майнових прав батьків і дітей»; порівняльно-правовий метод дослідження застосовувався під час аналізу національного сімейного законодавства України та іноземних держав щодо здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей та обгрунтуванні пропозицій з удосконалення чинного сімейного законодавства (в тому числі в аспекті доповнення існуючого переліку способів захисту сімейних прав та інтересів, передбачених ч. 2 ст. 18 Сімейного кодексу України; формально-логічний метод використовувався для формулювання основних теоретичних положень і висновків з проблемних питань здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей, в тому числі з питань визначення сутності окремих способів захисту сімейних прав та інтересів [12, с. 9–10].

Способи захисту абсолютних цивільних прав стали складовою предмету дисертаційного дослідження Б. С. Щербини. Дисертант використав діалектичний та системний; герменевтичний, формально-логічний, метод порівняльного правознавства, порівняльно-історичний та інші методи. Науковець використав саме формально-логічний метод для визначення способів захисту цивільних прав, а також для визначення положення про те, що особливістю захисту абсолютних цивільних прав є невичерпний перелік способів захисту, встановлених

законом, та можливість доповнення способами захисту, які передбачені в договорі, а також тими, що не передбачені законом чи договором, але відповідають умовам ефективності їх захисту, а також системний – для аналізу окремих способів захисту, як загальних, так і спеціальних [13, с. 16, 261, 263].

Дисертаційне дослідження Ю. Д. Притики присвячене питанню теоретичних проблем захисту прав учасників цивільних правовідносин у третейському суді. Автор здійснював дослідження поняття захисту цивільних прав та інтересів у цивільному судочинстві, способів та форм їх захисту, визначення понять «захист цивільних прав», «охорона цивільних прав», «заходи захисту цивільних прав та інтересів», «спосіб захисту цивільних прав та інтересів», «матеріально-правові способи захисту цивільних прав та інтересів», «процесуальні способи захисту цивільних прав та інтересів». З цією метою автор використав діалектичний метод, метод поєднання аналізу та синтезу, системний та структурно-функціональний методи [14, с. 6, 147–148].

Висновки і пропозиції. Отже, в результаті проведеного дослідження методологічних підходів наукового дослідження інституту способів захисту цивільних та сімейних прав; особливостей здійснення дисертаційних, досліджень у цій сфері, в тому числі в частині визначення способів захисту прав та інтересів подружжя, батьків та дітей, родичів, інших членів сім'ї, цивільних прав та законних інтересів суб'єктів цивільних правовідносин можна прийти до наступних висновків.

Методологія наукового дослідження інституту способів захисту цивільних та сімейних прав – це сукупність способів, прийомів, засобів, правил та підходів, за допомогою яких здійснюється формування наукової концепції способів захисту цивільних та сімейних прав, в тому числі визначення поняття способу захисту цивільного та сімейного права та інтересу, визначення їх спільних рис, а також ознак, які дозволяють відокремити способи захисту цивільних прав від способів захисту сімейних прав, розкрити особливості окремих видів способів захисту цивільних та сімейних прав.

Можна простежити широке використання у правовій доктрині історичного, логічного, порівняльного та системно-функціонального підходу при здійсненні наукових, передусім дисертаційних досліджень теоретико-правових та прикладних засад визначення способів захисту цивільних та сімейних прав та інтересів учасників цивільних та сімейних відносин. Основними в даному аспекті будуть логічний метод – для здійснення визначення поняття способу захисту, а також системно-функціональний метод – для здійснення класифікації способів захисту та розкриття їх правової природи; історичний та порівняльні методи завжди залишаються допоміжними і такими, які спрямовуються на можливість запозичення правової моделі, яка існує в певній державі, правовій системі сьогодні або в певний історичний період.

ЛІТЕРАТУРА

1. Методологія дисертаційного дослідження. Мовні особливості наукового стилю : навчальний посібник. Упор. Чорний І. В., Перцев В. А., Голопич І. М. Харків : ХНУВС, 2019. 272 с.
2. Методологія та організація наукових досліджень : навчально-методичний посібник. Уклад. С. О. Гладкий. Полтава : ПУЕТ, 2016. 240 с.
3. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навчальний посібник. К. : Кондор, 2006. 206 с.
4. Каламбет С. В., Іванов С. В., Півняк Ю. В. Методологія наукових досліджень : навчальний посібник. Дніпропетровськ : Маковецький, 2015. 191 с.
5. Швець Ф. Д. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. Рівне : НУВГП, 2013. 208 с.
6. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності). Навчальний посібник / Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. К. : Знання, 2005. 655 с.
7. Вовк В. М., Олійник У. М. Методологічні засади дослідження права на свободу думки, совісті та релігії. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 27–35.
8. Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку несповного цивільного судочинства. Дис. ... докт. юр. наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2016. 479 с.
9. Дякович М. М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: цивільно-правовий аспект. Дис. ... докт. юр. наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2015. 360 с.

10. Серветник А. Г. Виконавчий напис нотаріуса як спосіб реалізації нотаріальної форми захисту цивільних прав. Дис. ... докт. філ. Спец. 081 – Право. К., 2020. 242 с.
11. Ходак С. М. Категорія інтересу в сімейному праві. Дис. ... канд. юр. наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Івано-Франківськ, 2020. 184 с.
12. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Дис. ... докт. юр. наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Вінниця, 2015. 496 с.
13. Щербина Б. С. Абсолютні цивільні права: реалізація і захист. Дис. ... канд. юр. наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2018. 294 с.
14. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді. Дис. ... докт. юр. наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2006. 632 с.